

บาลีไวยากรณ์ ๔ (Pali Grammar IV)

พินิจ สำราญ ก้านพลูกลาง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

คำนำ

วิชาบาลีไวยากรณ์ ๔ เป็นวิชาภาษาบาลีเสริม มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Pali Grammar iv รหัสวิชา sp. ๑๐๔ เป็นวิชาที่ช่วยเรื่องสมาสและศัพท์ในภาษาบาลี ทั้งนี้ เนื่องจากในปี การศึกษา ๒๕๔๒ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เปิดรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ ที่จบเฉพาะมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยไม่มีพื้นฐานด้านภาษาบาลีมาก่อน ให้เข้าศึกษาในระดับปริญญาตรี ได้ (เดิมต้องจบ ป.๓.๔ ด้วย จึงเข้าเรียนได้)

เพื่อให้เป็นไปตาม พ.ร.บ.มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๔๐ มาตรา ๖ และ ข้อบังคับของมหาวิทยาลัย ฯ ว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี พ.ศ.๒๕๔๒ ข้อ ๖ (๖.๑.๔) และ ข้อ ๖ (๖.๑.๕) มหาวิทยาลัย ฯ จึงกำหนดให้ผู้เข้าศึกษา ต้องเรียนวิชาบาลีเสริม ๒๔ หน่วยกิต และให้ เริ่มดำเนินการสอนตั้งแต่ภาคการศึกษาที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๒ เป็นต้นมา ทุกวิทยาเขต

ทั้งนี้ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์ในการเรียนวิชานี้ ๕ อย่าง คือ

๑. เพื่อให้บัณฑิตมีความรู้ภาษาบาลีระดับสูงเป็นอย่างดี
๒. เพื่อให้บัณฑิตเข้าใจหลักภาษาบาลีอย่างละเอียดและกว้างขวาง
๓. เพื่อให้บัณฑิตรู้และเข้าใจบทสมาสต่าง ๆ และสมาสท้องถิ่น
๔. เพื่อให้บัณฑิตเข้าใจคำศัพท์ศัพท์และรูปวิเคราะห์ต่าง ๆ
๕. เพื่อให้บัณฑิตสามารถประกอบบทสมาสและและศัพท์ด้วยตนเองได้

นอกจากนี้ ยังมีจุดประสงค์เชิงคุณธรรมอีก ๒ ประการ คือ นิสิตเห็นคุณค่าของภาษาบาลี ในฐานะที่เป็นภาษาวรรณคดี และ เห็นคุณค่าของการพัฒนาปัญญาด้านภาษาบาลี อีกด้วย

หวังว่าหนังสือหรือเอกสารฉบับนี้ จะอำนวยประโยชน์แก่นิสิตผู้ศึกษาวิชานี้ และแก่ผู้สนใจภาษา บาลีเรื่องสมาสและศัพท์ ได้ในระดับหนึ่ง ขอได้รับความปรารถนาดีจากผู้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

พันเอก สาราญ ก้านพลกลาง ป.๓.๕,พ.ม.

อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตนครราชสีมา

วิชาบาลีไวยากรณ์ ๔
สมาสและคัทธิต โดยสังเขป

สมาส

๑. ความหมาย : การย่อ नामศัพท์ ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน โดยมี
วิเคราะห์ (แยก) ว่า สมสยเตติ = समाโส (नामศัพท์ที่ท่อนย่อ ชื่อว่าสมาส)

๒. โดยกิจ สมาส มี ๒ อย่าง คือ ลุตตสมาส สมาสที่ลบวิกัตติของบทหน้า
เช่น เสฏฐิสฺส + ธนํ = เสฏฐีธนํ (ลบ ส วิกัตติ) และ อลุตตสมาส สมาสที่ไม่ลบ
วิกัตติของบทหน้า เช่น มนสิ + กาโร = มนสิกาโร เป็นต้น

๓. โดยชื่อ สมาส มี ๖ อย่าง ดังนี้

๓.๑ กัมมชารยสมาส มี ๖ อย่าง คือ

๓.๑.๑ วิเสสนบุพพบท : มหนฺโต + เถโร = มหาเถโร

๓.๑.๒ วิเสสนุตตรบท : สตุโต + วิเสโส = สตุตวิเสโส

๓.๑.๓ วิเสสโนภยบท : อากตา จ + อากตา จ = อากตาคตา

๓.๑.๔ วิเสสโนปมบท : มี ๒ อย่าง คือ

(๑) อุปมานบุพพบท : ทิพฺพํ อิว + จกฺขุ = ทิพฺพจกฺขุ

(๒) อุปมานุตตรบท : นโร + สอิโห อิว = นรสอิโห

๓.๑.๕ สัมภวานบุพพบท : ขตุติโย (อห) อิติ มาโน = ขตุติยมาโน (ว่า)

๓.๑.๖ อวชารณบุพพบท : พุทฺโธ เอว + รตนํ = พุทฺธรตนํ (คือ)

๓.๒ ทิคุสมาส : มีสังขยาคุณนาม (ปกติสังขยา) ๑ – ๕๘ อยู่หน้า ดังนี้

๓.๒.๑ สมหารทิคุสมาส : ตโย + โลกา = ติโลกํ (นปฺง.,เอก.)

๓.๒.๒ อสมหารทิคุสมาส : ตโย + โลกา = ติโลกา (ลิงค์, วจนะ เดิม)

๓.๓ ตัปปริสสมาส : नामศัพท์ ที่มี อ – สฺมี วิกัตติ มาประกอบ ดังนี้

๓.๓.๑ ท. ตัปฯ เช่น สุขํ + ปตุโต = สุขปตุโต (อ)

๓.๓.๒ ต. ตัปฯ เช่น อสิना + กลโห = อสิกลโห (นา)

๓.๓.๓ จตุ. ตัปฯ เช่น กञ्चिन्नुส + ทุสฺสํ = กञ्चिन्नुสฺสํ (ส)

๓.๓.๔ ปญจ. ตัปฯ เช่น วาตสุมา + ภัย = วาตภัย (สุมา)

๓.๓.๕ ฉ. ตัปฯ เช่น เสฏฐีโน + ปตุโต = เสฏฐีปตุโต (ส)

๓.๓.๖ สตุ. ตัปฯ เช่น วเน + ปุप्ผิ = วเนปฺผิ (สฺมี)

๓.๔ ทวันทวสมาส : นามนาม ๒ บทขึ้นไปย่อเข้ากัน มี ๒ อย่าง ดังนี้

๓.๔.๑ สมาหารทวันทวสมาส เช่น หตุถิ จ อสุโส จ รโถ จ ปตุติโก

จ = หตุถิสุสสรปตุติถิ (เป็นลึงค์,วจนะใด ก็ได้,ควบด้วย จ ศัพท์, เป็น เอก.)

๓.๔.๒ อสมาหารทวันทวสมาส : เช่น สมโถ จ วิปสุสนา จ

มกุโถ จ ผลญจ = สมถวิปสุสนามกุผลลลนนิ (เป็น พหุวจนะ)

๓.๕ อัพยยิภาวสมาส : มีอุปสัค/นิบาค อยู่หน้า, เป็น นปุง.,เอก.เท่านั้น)

๓.๕.๑ อุปสัคปุปพะคะ เช่น ทรลสุส+อภาโว = นินทุทรล (ใช้ นิ แทน อภาว, ใช้ อธิ แทน อธิวตุตติ เช่น อธิวตุตตีติ = อหุลตุต, ใช้ อนุ แทน อนุวตุตติ, ใช้ อุป แทน สมิปี เช่น นครลสุส+สมิปี = อุปนคริ เป็นต้น

๓.๕.๒ นิปาคปุปพะคะ ใช้ ยตุตโก ปริจเจโท แทน ยาว เช่น จีวสุส + ยตุตโก ปริจเจโท = ยาวจีว, ใช้ ปฎิปาฎิ แทน ยถา เช่น กम्मลสุส + ปฎิปาฎิ = ยถากम्म เป็นต้น

๓.๖ พหุพพิหิสมาส : มีบทอื่นเป็นประธาน, เป็นคุณล้วน, มี ๕ อย่าง ตามวิภัตติ ๖ หมวด ดังนี้

๓.๖.๑ ตุลยธิกรณพหุพพิหิสมาส : ใช้ ย ศัพท์ที่เป็น ทุตติยา. — สัตตมีวิภัตติ และ ต ศัพท์ ที่เป็นปฐมาวิภัตติ มาประกอบตามต้องการ ดังนี้.-

ก. พุ. ตุลยธิกรณพหุพพิหิสมาส เช่น อาคตา สมณายั โส = อาคตสมโณ (อาราโม)

ข. ต. -----, ----- เช่น กตัม ปาปี เยน โส = กตปาโป (ชโน)

ค. จตุ. -----, ----- เช่น สลยชาโต สัเวโค ยสุส โส = สลยชาตสัเวโค (ชโน)

ฅ. ปญจ. ----, ----- เช่น นิกขนุโต กิเลโส ยสุมา โส = นิกขนุตติเลโส (ภิกขุ)

ง. ฉฎ. -----, ----- เช่น จีณา อาสวา ยสุส โส = จีณาสโว (ภิกขุ)

จ. สตุ -----, ----- เช่น จูิตา สิริ ยสุมี โส = จูิตลิริ (ภิกขุ)

๓.๖.๒ นัฎฐิอุปมาพหุพพิหิสมาส : มีนัฎฐิวิภัตติเป็นอุปมา เช่น หตุถิโน ลิงค์ อิว+ลิงค์ ยสุส โส = หตุถิลิงโค (สกุโณ)

๓.๖.๓ น ปุพพบทพหุพพิหิสมาส : มี น ปฎิเสธ เช่น นตุถิ + ตลล ปตุโตติ = อุปตุโต (ปีตา)

๓.๖.๔ ภินนธิกรณพหุพพิหิสมาส : มีวิภัตติต่างกัน เช่น ฉตุตัม ปาณิมหิ ยสุส โส = ฉตุตปาณิ (อุปาสโก)

๓.๖.๕ สหปุพพบทพหุพพิหิ : มี สห ศัพท์อยู่หน้า เช่น
สห + ธเนน โย วุตตติติ = สธโน (ชโน)

หมายเหตุ : มีสมาสพิเศษอีก ๓ สมาส ดังนี้

๑. สมาสที่ปฏิเสธนามศัพท์ด้วย น ศัพท์ มี ๒ อย่าง ดังนี้

๑.๑ ถ้าพยัญชนะ อยู่หลัง น ให้แปลง น เป็น อ เช่น น +
พurahมโน = อพurahมโน (มิใช่พราหมณ์) เป็นต้น

๑.๒ ถ้าสระ อยู่หลัง น ให้แปลง น เป็น อน เช่น น + อสุโส
= อนสุโส (มิใช่ม้า) เป็นต้น

๒ เอกเสสสมาส : เหลือไว้ ๑ บท, บทปลงเป็น พหุ., มี ๔ อย่าง ดังนี้

๒.๑ ปุพเพกเสสสมาส : สารีปุตโต จ + โมกคคูลาโน จ = สารีปุตตา

๒.๒ ปเรกเสสสมาส : สมโน จ + พurahมโน จ = พurahมณา

๒.๓ สรุเปกเสสสมาส : ยุโค จ + ยุโค จ = युคา (รูปเหมือนเดิม)

๒.๔ วิรูปกเสสสมาส : ทส จ + ทส จ = วิส (รูปไม่เหมือนเดิม)

๓. สมาสที่อง : ตั้งตามลำดับจาก ซ้าย ไป ขวา เช่น ทหสามเนรคโณ มาจากการย่อ :
= ทหรา จ + สามเนรจ จ = ทหสามเนรจ (อสมหารทวันทวสมาส) แล้วย่อต่ออีกว่า
= ทหสามเนรจ + คโณ = ทหสามเนรคโณ (บทปลงเป็น ัญญัติปปริสสมาส)

ศัพท์

๑. ความหมาย : การย่อคำให้สั้นลง โดยการลงปัจจัยของแต่ละศัพท์แทนศัพท์นั้น ๆ

๒. ศัพท์ : ว่าโดยประเภท มี ๒ ประเภท คือ

๒.๑ สามัญญศัพท์ มี ๑๓ อย่าง มีโคตตศัพท์ เป็นต้น แต่ละศัพท์มีปัจจัยไม่เท่ากัน

๒.๒ ภาวศัพท์ มีปัจจัย ๖ ตัว

๒.๓ อพยยศัพท์ มีปัจจัย ๒ ตัว

(แต่ละศัพท์มีรายละเอียดพร้อมตัวอย่างดังนี้)

ก. สามัญญศัพท์ มี ๑๓ อย่าง

๑. โคตตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๘ ตัว แทน อปจจ ศัพท์ คือ ณ, ฉายน, ฉะย, ฉิ, ฉิก, ฉว และ
เนร ปัจจัย แต่ละปัจจัยมีตัวอย่างอยู่ในหน้าหลัง

๒. ตรีตยาภิศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ฉิ ปัจจัย ลงแทนนามศัพท์และกิริยาศัพท์

๓. รากาติศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ณ ปัจจัย ลงแทน รตต ศัพท์
๔. ซาตาติศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม, อีย, กิย ปัจจัย ลงแทน ซาต ศัพท์
๕. สมุหัตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๓ ตัว คือ กณ, ณ, ตา ปัจจัย ลงแทน สมุห ศัพท์
๖. ฐานัตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๒ ตัว คือ อีย และ เอยุย ปัจจัย ลงแทน ฐาน, อรหติ และ หิต ศัพท์
๗. พหุลัตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ อาลु ปัจจัย ลงแทน ปกติ และ พหุล ศัพท์
๘. เสณฐัตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร, ตม, อียิสฺสก, อีย และ อิกฺฐุ ปัจจัย ลงแทน วิเสศ ศัพท์
๙. ตทิสฺสตีตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๕ ตัว คือ วิ, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตุ, มนฺตุ และ ณ ปัจจัย ลงแทน อตฺติ ศัพท์
๑๐. ปกตัตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ มย ปัจจัย ลงแทน ปกต และ วิการ ศัพท์
๑๑. ปุรณัตศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๕ ตัว คือ ดิย, ถ, ฐ, ม และ อี ลงแทน ปุรณ ศัพท์
๑๒. สังขยาดศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ก ปัจจัย ลงแทน ปริมาณ ศัพท์
๑๓. วิภาคศัพท์ : ใช้ปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา และ โส ลงแทน วิภาค ศัพท์

หมายเหตุ :

๑. ทั้ง ๑๓ ตัศัพท์ มีตัวอย่างแต่ละปัจจัย พร้อมบทวิเคราะห์อยู่หน้าหลัง หน้า ๕
๒. สามัญญัตศัพท์ ทั้ง ๑๓ อย่าง มีสูตรจำชื่อ คือ โค, ต, ร, ซา,ส, ฐา, พ, เส, ต, ป,ปฺ, สัง, วิ

ข. ภาวศัพท์

ภาวศัพท์ ใช้ปัจจัย ๖ ตัว คือ ตต, ณย, ตฺตน, ตา, ณ และ กณ ลงแทน ภาว ศัพท์ ดังนี้

๑. ตต ปัจจัย เช่น ปณฺทิตฺตสฺส ภาโว = ปณฺทิตตตฺตํ อ.ความเป็นบัณฑิต
๒. ณย ปัจจัย เช่น ปณฺทิตฺตสฺส ภาโว = ปณฺทิจฺจํ อ.ความเป็นบัณฑิต
๓. ตฺตน ปัจจัย เช่น ปุณฺธุชนสฺส ภาโว = ปุณฺธุชนตฺตนํ อ.ความเป็นปุณฺธุชน
๔. ตา ปัจจัย เช่น สหายสฺส ภาโว = สหายตา อ.ความเป็นสหาย
๕. ณ ปัจจัย เช่น มุฑฺโณ ภาโว = มุฑฺทวํ อ.ความอ่อนน้อม
๖. กณ ปัจจัย เช่น มนุญฺญสฺส ภาโว = มานุญฺญกํ อ.ความเป็นแห่งของเครื่องฟูใจ

หมายเหตุ :

๑. ณย ปัจจัย ในข้อ ๒ มีอำนาจให้พฤทธิ์ต้นศัพท์แล้วลบ ณ และให้แปลง ย ที่เหลือ กับที่สุคศัพท์เป็นอย่างอื่นบ้าง เป็นอย่างเดิมบ้าง เช่น : -

- ๑.๑ แปลง ย กับ ต เป็น จุจ เช่น ปณฺทิจฺจํ อ.ความเป็นแห่งบัณฑิต
- ๑.๒ แปลง ย กับ ณ เป็น ณฺญ เช่น สามณฺญํ อ.ความเป็นแห่งสมณะ

- ๑.๓ แปลง ย กับ ท เป็น ชช เช่น โสทชช อ.ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจดี
๑.๔ แปลง ย กับ ล เป็น ลล เช่น โกลลล อ.ความเป็นแห่งบุคคลผู้ฉลาด
๑.๕ แปลง ย กับ ส เป็น สส เช่น โปริสส อ.ความเป็นแห่งบุรุษ
๑.๖ แปลง ย กับ ก เป็น กก เช่น เนปกก อ.ความเป็นแห่งบุคคลผู้มี
ปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนโดยไม่เหลือ

๑.๗ แปลง ย กับ ม เป็น มม เช่น โอปมม อ.ความเป็นแห่งอุปมา

๒. ปัจจัยพิเศษอีก ๓ ตัว คือ ฉย, ฉยช และ พย ใช้แทน ภาว ศัพท์ อีกเหมือนกัน :

๒.๑ ฉย ปัจจัย เช่น วิริย (วีร + ฉย) อ.ความเป็นแห่งผู้กล้าหาญ หรือ
อาลสิย (อลส + ฉย) อ.ความเป็นแห่งผู้เกียจคร้าน

๒.๒ ฉยช ปัจจัย เช่น โสเจยช (สุจิ + ฉยช) อ.ความเป็นแห่งของสะอาด

๒.๓ พย ปัจจัย เช่น ทาสพย (ทาส + พย) อ.ความเป็นแห่งทาส

(ข้อ ๒.๑ - ๒.๓ ตั้งวิเคราะห์เหมือน ตุต ปัจจัย)

ค.อภัยยัตถิต

อภัยยัตถิต : มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ฤา และ ถิ ลงแทน ปการ ศัพท์ ดังนี้

๑. ฤา ปัจจัย เช่น เยน ปกาเรน = ยธา , หรือ เตน ปกาเรน = ตธา

๒. ถิ ปัจจัย เช่น เกน ปกาเรน = กถิ เป็นต้น

ตัวอย่างการลงปัจจัยในสามัญญัตถิต ทั้ง ๑๓ อย่าง

๑. โคตตัตถิต : มีปัจจัย ๘ ตัว ลงแทน อปจจ ศัพท์ ดังนี้

๑.๑ ลง ฉ ปัจจัย เช่น โคตมสฺส อปจจ = โคตโม

๑.๒ ลง ฉายน ปัจจัย เช่น กจฺจสฺส อปจจ = กจฺจายโน

๑.๓ ลง ฉาน ปัจจัย เช่น โมคฺคลฺลสฺส อปจจ = โมคฺคลฺลานโน

๑.๔ ลง ฉยช ปัจจัย เช่น ภคฺนียา อปจจ = ภาคินฺยโย

๑.๕ ลง ฉิ ปัจจัย เช่น วรฺณสฺส อปจจ = วารุณิ

๑.๖ ลง ฉิก ปัจจัย เช่น สกฺขปฺปฺตสฺส อปจจ = สากฺขปฺปฺตติโก

๑.๗ ลง ฉว ปัจจัย เช่น มนฺุสฺส อปจจ = มานโว

- ๑.๘ ลง เณร ปัจจัย เช่น สมณสุส อปจฺย = สามเณโร
๒. ตรีศตยาทิทัตติ : มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ฉิก ลงแทนนามศัพท์และกิริยาศัพท์ ดังนี้
- ๒.๑ ลง ฉิก ปัจจัย เช่น นาวาย ตรตีติ = นาวิโก หรือ เช่น
สกณฺเณ จรตีติ = สากฎิโก
๓. ราคาติทัตติ : มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ณ ลงแทน รตุต ศัพท์ เช่น
- ๓.๑ ลง ณ ปัจจัย เช่น กสาเวน รตุตํ = กาสาวํ หรือ เช่น
มกเรน ชาโต = มากโร
๔. ขาตาติทัตติ : มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม, อีย, กिय ลงแทน ขาด ศัพท์ เช่น
- ๔.๑ ลง อิม ปัจจัย เช่น ปุเร ชาโต = ปุริโม
- ๔.๒ ลง อีย ปัจจัย เช่น ปณฺทิตสุส ชาติยา ชาโต = ปณฺทิตชาติโย
- ๔.๓ ลง กिय ปัจจัย เช่น อนฺนฺเ นียตุโต = อนฺนฺกियो
๕. สมุหัตติ : มีปัจจัย ๓ ตัว คือ กณฺ, ณ, ตา ลงแทน สมุห ศัพท์ เช่น
- ๕.๑ ลง กณฺ ปัจจัย เช่น มนฺุสฺสานํ สมุโห = มานุสโก หรือ เช่น
มยฺุรานํ สมุโห = มายฺุโรโก หรือ กโปตสุส สมุโห = กโปตโก
- ๕.๒ ลง ณ ปัจจัย เช่น มานุโส, มายฺุโร, กาโปโต (วิเคราะห์เหมือน กณฺ)
- ๕.๓ ลง ตา ปัจจัย เช่น สหายานํ สมุโห = สหายตา หรือ เช่น คามตา
๖. ฐานัตติ : มีปัจจัย ๒ ตัว คือ อีย, เอยฺย ใช้ลงแทน ฐาน, อรหติ และ หิต ศัพท์ เช่น
- ๖.๑ ลง อีย ปัจจัย เช่น ปุชนฺสุส ฐานํ = ปุชนฺโย
- ๖.๒ ลง เอยฺย ปัจจัย เช่น ปุชนํ อรหตีติ = ปุชนฺเอยฺโย หรือ ภาคินฺเอยฺโย
๗. พหุลัตติ : มีปัจจัย ๑ ตัว คือ อาลฺ ใช้ลงแทน ปกต และ พหุล ศัพท์ เช่น
- ๗.๑ ลง อาลฺ ปัจจัย เช่น สีตา อสุส ปกติ = สีตาลฺ หรือ เช่น
อภิขฺฉมา อสุส พหฺลตา = อภิขฺฉมาลฺ
๘. เสฏฐัตติ : มีปัจจัย ๕ ตัว ใช้ลงแทน วิเสส ศัพท์ เช่น
- ๘.๑ ลง ตร ปัจจัย เช่น สพฺุเพ อิม ปาปา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ = ปาปโตร
อ.ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป, (ชโน) อ.ชนนี้ เป็นบาปโดยวิเศษ แห่งชน ท.
เหล่านี้ เพราะเหตุนี้ (อ.ชนนั้น) ชื่อว่า ปาปตระ (เป็นบาปกว่า)
- ๘.๒ ลง ตม ปัจจัย เช่น ปณฺทิตตโม, หินตโม, ปณฺทิตตโม เป็นต้น วิ. เหมือน ปาปโตร
- ๘.๓ ลง อียิสฺสก ปัจจัย เช่น ปาปิยิสฺสโก เป็นต้น

๘.๔ ลง อีย ปัจจัย เช่น ปาปิโย, กนิโย, เสยโย, และ เขยโย เป็นต้น

๘.๕ ลง อิฏฐ ปัจจัย เช่น ปาปิฏฐ, กนิฏฐ, เสฏฐ และ เขฏฐ ฯลฯ

(ข้อ ๘.๒ - ๘.๕ ตั้งบทวิเคราะห์เช่นเดียวกับข้อ ๘.๑ ปาปโตร)

๘. ทัทธัตถิตัทธิต : มีปัจจัย ๕ ตัว ใช้ลงแทน อตุถิ ศัพท์ เช่น

๘.๑ ลง วิ ปัจจัย เช่น เมธา อสุส อตุถิติ = เมธาวิ (หรือ มายาวิ)

๘.๒ ลง ส ปัจจัย เช่น สุเมธา อสุส อตุถิติ = สุเมธโส

๘.๓ ลง สี ปัจจัย เช่น ตโป อสุส อตุถิติ = ตปสี

๘.๔ ลง อิก ปัจจัย เช่น ทณโท อสุส อตุถิติ = ทณทโก (หรือ อตุถิก)

๘.๕ ลง อี ปัจจัย เช่น ทณที, สุขี, โภคี ฯลฯ วิเคราะห์เหมือนข้อ ๘.๑

๘.๖ ลง ร ปัจจัย เช่น มฐโร, มุขโร ฯลฯ วิเคราะห์เหมือนข้อ ๘.๑

๘.๗ ลง วนตุ ปัจจัย เช่น คุณวา, ธนวา, ปญญา และ ปุญญา วิเหมือนข้อ ๘.๑

๘.๘ ลง มนตุ ปัจจัย เช่น อายสุมา, สติมา และ ชุตติมา ฯลฯ วิเหมือนข้อ ๘.๑

๘.๙ ลง ณ ปัจจัย เช่น สทฺโธ (ชโน) และ มจฺเฌโร เป็น วิเหมือนข้อ ๘.๑

หมายเหตุ ศัพท์ที่ลง วนตุ, มนตุ และ อิมนตุ ปัจจัย สำเร็จแล้วแจกตาม ภควนตุ ก็ได้

๑๐. ปกตัตถิต : มีปัจจัย ๑ ตัว คือ มย ใช้ลงแทน ปกต ศัพท์ และ วิการ ศัพท์ เช่น

๑๐.๑ ลง มย ปัจจัย เช่น สุวณฺเณน ปกตํ = โสวณฺณมยํ หรือ สุวณฺเณน วิกาโร

= โสวณฺณมยํ หรือ เช่น มตฺติกามยํ เป็นต้น วิเหมือน โสวณฺณมยํ

๑๑. ปุรณัตถิต : มีปัจจัย ๕ ตัว ใช้ลงหลังปกตีสังขยาอย่างเดียว ดังนี้

๑๑.๑ ลง ตีย ปัจจัย เช่น ทฺวินฺนํ (ชนานํ) ปุรโณ = ทฺติโย (หรือ ตติโย)

๑๑.๒ ลง ถ ปัจจัย เช่น จตฺนฺนํ (ชนานํ) ปุรโณ = จตฺตโถ

๑๑.๓ ลง ฐ ปัจจัย เช่น ฉฏฺโฐ วิเคราะห์เหมือนข้อ ๑๑.๑

๑๑.๔ ลง ม ปัจจัย เช่น ปฐฺโม, ปญฺจโม, สตฺตโม เป็นต้น วิเหมือนข้อ ๑๑.๑

๑๑.๕ ลง อี ปัจจัย เช่น เอกาทสี อี ปัจจัย เป็นอิตถิลิงค์อย่างเดียว ใช้ลงกับ

ปกตีสังขยาตั้งแต่ เอกาทส (๑๑) - อฏฐารส (๑๘) เท่านั้น

ในปุรณัตถิต นี้ มีศัพท์พิเศษอีกศัพท์หนึ่ง คือ อฑฺฒ ศัพท์ ที่แปลว่า กิ่ง หรือ ครึ่ง แปลงกับ ปุรณสังขยา มีเศษเป็นครึ่ง ตั้งวิเคราะห์เป็น ตติยาคัพฺปริสสฺมาส อฑฺฒ ศัพท์แปลงกับปุรณสังขยาแล้ว มีรูปต่าง ๆ ดังนี้

๑. อฑฺฒน ทฺติโย = ทิยฺยฺโธ หรือ ทิวฺยฺโธ (ชโน) อ.ชน ที่ ๒ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่าที่ ๒ ด้วยทั้งกิ่ง

๒. อฑฺฒน ตติโย = อฑฺฒตติโย หรือ อฑฺฒเตยฺโย อ.ชน ที่ ๓ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่าที่ ๓ ด้วยทั้งกิ่ง